

А.В. Варивончик

Кандидат мистецтвознавства

старший викладач

Київського національного університету культури і мистецтв

УНІКАЛЬНИЙ ДОСВІД МАЙСТРИНЬ-ВИШИВАЛЬНИЦЬ КИЇВЩИНИ.

У статті аналізується творчість народних майстринь Київщини, які застосовували українську традиційну народну вишивку в українському одязі під час роботи виробничо-художніх об'єднань ХХ століття.

Ключові слова: український одяг, костюм, вишивка, техніки вишивання, народні майстри.

В статье анализируется творчество народных мастеров Киевщины, которые применяли традиционную украинскую народную вышивку в украинской одежде во время работы производственно-художественных объединений XX столетия.

Ключевые слова: украинская одежда, костюм, вышивка, техники вышивания, народные мастера.

The article examines little studied in the national science issue. For the first time the tendencies and motives of the Ukrainian traditional embroidery in modern clothing were explored. In accordance with source study materials the historical and cultural prerequisites of development of Ukrainian.

Key words: Ukrainian clothing, costume, embroidery, sewing machinery.

Загальновизнано, що в умовах сучасної активізації глобалізаційних процесів з їхньою тенденцією до нівеляції місцевих особливостей культури, побуту, мистецтва гострої актуальності для справи збереження національної ідентичності набувають питання відродження, підтримки та сприяння подальшому розвитку кращих народних традицій. До таких в Україні, серед інших, належить зокрема мистецтво вишивання взагалі та його використання

у виготовленні одягу зокрема. Тому не дивно, що різні аспекти цієї великої теми привертають до себе дедалі більше уваги як практиків-дизайнерів, так науковців - істориків, філософів, культурологів, мистецтвознавців.

Фундаментальні дослідження традиційної української народної вишивки здійснила зокрема Т.В. Кара-Васильєва («Творці дивосвіту», 1984р., «Полтавська народна вишивка», 1993р., «Українська вишивка», 1993р., «Шедеври церковного шитва (XII-XX століття)», 2000р., «Історія Української вишивки», 2008 р., «Відродженні шедеври», 2009 р., та ін.). Вишивку в усіх її різновидах - як поширений вид народної творчості - розглянула та ретельно проаналізувала Р.В. Захарчук-Чугай («Українська народна вишивка. Західні області УРСР» (1988 р), «Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина» (2007 р). Особливості орнаментики в українському вишиванні відстежив М.Р. Селівачов («Лексикон української орнаментики» 2005р.), символіку – Є.М. Причепій («Вишивка східного поділля», 2009р.). Оригінальним з огляду на першоджерельність є дослідження Н.Данилевської та М.Ткача («Перетик», 2000). Українське народне вишивання подається як навчальна дисципліна (К.Р. Сусак, Н.А. Стефюк «Український стрій», 2000р., та ін.).

У названих працях та публікаціях інших авторів на цю тему так чи інакше висвітлюються різні аспекти зв'язку українського одягу з традиціями мистецтва вишивання, особливості української вишивки. Проте особистий внесок багатьох майстрів при цьому не знаходить належного висвітлення. Отож уявляється науково доцільним звернутись до цієї теми і спробувати висвітлити унікальний досвід окремих майстринь та цілих династій вишивальниць, відстежити їх особистий внесок у загальнонародну скарбницю вишивального мистецтва України. Метою даної статті якраз і є спроба розповісти про унікальний доробок знаменитих вишивальниць Київщини. Крім праць Г. Цибульової, виділяються вишивки Л. Гордини (м. Баришівка), Т.Ващук (м. Київ), О. Козяр, Г. Верес (м. Обухів), Т. Біленко (м. Васильків); лауреата Шевченківської премії Ганни Верес та майстрині Ольги

Козяр, які працювали у філії художнього-об'єднання у селі Обуховичі Іванківського району Київської області, що стало одним з осередків відродження ткацького промислу, який здавна славився творами народного мистецтва, зокрема тканинами, вишивками.

Одне з найпочесніших місць у цьому ряду- щоб не сказати плеяді, - безперечно, належить Г.К.Цибульовій (23.02.1896р. – 13.05.1990р.), одній з найвидатніших вишивальниць України, яка значну частину життя проживала у смт. Баришівка, Київської області.

Народилася Гликерія Кузьмівна у смт. Баришівка Київської області, змалку захопившись вишивкою і просиджувала за нею годинами. Навчалась з 1913 року у Полтаві в гімназії та земській вишивальній школі, по закінченні якої Гликерія Кузьмівна була направлена на роботу у село Дегтярі на Чернігівщині інструктором Земської навчально-показової школи-майстерні, заснованої там 1896 року. Школа-майстерня розміщувалась у будинку поміщиків Галганів.

У цьому виробничо-навчальному закладі навчались і працювали дівчата з різних повітів Полтавської, Чернігівської та Київської губерній. Коли учениці вступали до цього закладу, їм видавали полотно, і кожна з них повинна була вишити і пошити для себе сорочку - таку, яку робили на її «малій батьківщині».В такий спосіб вирішувалися водночас кілька творчих завдань. По-перше, полегшувалась справа навчання та вдосконалення майстерності учениць (оскільки вони йшли змалку відомим для них «творчим шляхом»), по-друге, закріплювалися різноманітні місцеві вишивальні традиції, а в підсумку – накопичувалось розмаїття зразків, характерних для України в цілому.

Сорочки учениць були з пишними рослинними візерунками, виконаними ланцюжком, тамбурним швом. При цьому рукави «київських» сорочок прикрашалися триколірними смугами геометричного орнаменту, вишиті технікою «набірування». Чорно-червоні густі дрібні геометричні візерунки, комбінувались восьми і чотирипроменевими зірочками, вишитих

гладдю або хрестиком. Гвоздики, дубове листя з жолудями, виноградні грона, кетяги калини «розкидувалися» у шаховому порядку по всьому рукаву або ж komponувалися кількома хвилястими вертикальними гілками.

Дівчата з Полтавщини і Чернігівщини найчастіше оздоблювали рукава своїх сорочок вишивкою білими нитками, так званою лиштвою, безкінечними варіаціями геометричних і геометризованих мотивів, виконаних гладдю, що на Полтавщині часто комбінувалися з ажурним «вирізуванням» і мережками. Дівчата з Чернігівщини до білих вишивок полюбили вводити невеликими вкрапленнями чорні і червоні кольори.

Гликерія Кузьмівна, волею долі визначена бути викладачем у цій майстерні, опинилась у своєрідному епіцентрі початку формування національної школи вишивання. Перед нею постали різноманітні зразки української народної вишивки, і вона ретельно вивчає техніку і прийоми композиції, принципи побудови орнаменту. Чим глибше Гликерія Кузьмівна знайомилася з народною вишивкою, тим більше її захоплював і поступово відкривав перед нею свої таємниці цей дивовижний світ краси. Поступово те, що спочатку робилося з необхідністю, стало сенсом усього її життя, давало величезну радість і насолоду, підтримувало у важкі хвилини.

Рік за роком Г. Цибульова збирала зразки народної вишивки. І де б не працювала згодом Гликерія Кузьмівна – чи у Дегтярівській профтехшколі, яка у 1926 році виникла на місці реорганізованої колишньої Земської навчально-показової майстерні, чи у Кролевецькому технікумі художнього текстилю (у першій половині 30-х років), чи в передвоєнні роки на Українській художньо-промисловій базі, що постачала сировину і зразки для всіх артілей художніх промислів, - усюди, поряд з творчою роботою над створенням зразків вишивки вона продовжувала свою збирацько-дослідницьку діяльність, причому тут їй траплялися не лише радощі нових знахідок і відкриттів, а й гіркота непоправних втрат.

Так, у 1935 році, коли за 20 років пошуків набралась велика валіза зразків, Цибульова підготувала до видання альбом взірців української

народної вишивки. Та коли везла ці матеріали до Києва, у видавництво, на залізничній станції цю валізу у неї вкрали. Отож підготовленому до друку альбому тоді не судилось побачити світ. Довелось чекати роки й роки на здійснення задуманого.

Втім, не просто «чекати». Гликерія Кузьмівна невтомно працювала: збирала та вивчала зразки народної вишивки і в повоєнні часи, коли керувала килимарською майстернею в селі Васишинівці Київської області - батьківщині виданих майстрів народного розпису Ганни Собачко та Параски Власенко, і пізніше, коли очолювала артіль художньої вишивки у м. Баришівці. І згодом - через 40 років після втраченого матеріалу!- підготовлений Гликерією Кузьмівною альбом української вишивкити вийшов друком.

Однак Цибульова не лише дослідник і збирач народної вишивки. Передусім вона була «практиком». Як талановитий майстер інтерпретації мистецтва народної вишивки Гликерія Кузьмівна була неодноразовим учасником республіканських, всесоюзних і міжнародних виставок. Першою ж у цьому ряду була ще Всеросійська виставка 1913 року.

В 1923 вона одержала й першу нагороду. Як особливо успішний експонент «Виставки селянського мистецтва» (так тоді називали народне мистецтво) була «преміювана польотом до Москви». В тому ж 1923 році їй було доручено відповідальне завдання – вишити сорочку-подарунок В.І.Леніну, яке виконала з честю.

Минали роки напруженої творчої роботи, яку зненацька перервала війна. По її закінченні починається новий етап діяльності Цибульової. У 1944 році, коли на звільненій від окупантів Київщині розгортаються відновлювані роботи. Вона бере активну участь в організації у м. Баришівці художньо-виробничої артілі «Текстильекспорт» і впродовж наступних п'яти років очолює її. З 1950 року аж до виходу на пенсію (1960 р.) завідує виробничим відділом у цьому підприємстві, поєднуючи організаційну діяльність з роботою по підготовці нових поколінь майстрів вишивального мистецтва. Зразком,

якому вона прагнула наслідувати усе своє життя, була її вчителька у Земській вишивальній школі Олена Завойко, про яку згадувала з незмінною теплотою та повагою.

Офіційне визнання особливих заслуг Гликерії Кузьмівни Цибульової втілилось у присвоєння їй почесного звання Заслужений майстер народної творчості УРСР. Проте особливу відраду видатна майстриня мала від усвідомлення недаремно прожитого творчого життя, плодами якого вітшаються сотні і тисячі людей в Україні і далеко за її межами.

Визначною творчою особистістю, що вирізнялась з-поміж знаних вишивальниць Київщини, була урожениця з села Веселинівка Баришівського району Київської області Марія Климівна Царенко (12. 08. 1921р.– 12. 02. 2005р.). Змалку зачарована красою узорів, які виходили з-під рук матері, Пріськи Дем'янівни, вона настільки захопилась цим мистецтвом, що невідривно просиджувала годинами за шитвом. Відтоді й вишивала Марія Климівна все своє життя.

З 1936 року навчалась в Кролівському художньому технікумі. Давнішня назва села Кролівці - Скопці, і саме в ньому була створена одна з перших в Україні навчально-виробнича артіль з вишивання, яка славилася далеко за межами України. Ця артіль мала назву «Рукодільна земська школа», і саме на її базі згодом був організований художній технікум. Навчаючись у ньому, Марія Царенко, окрім вдосконалення майстерності вишивання, опановувала основи мистецтва малювання.

Після закінчення технікуму, повернувшись до рідного села, Марія Климівна розпочала роботу у місцевій школі, навчаючи місцевих дівчат древнього мистецтва вишивання. І до Веселинівки потягнулися дівчата і жінки з навколишніх сіл, аби перейняти вміння та майстерність від «професіонала».

Улюблена творча праця була нагло перервана окупантами. Марія Климівна зазнала гіркої поневірянь, коли її, як і багатьох ровесниць примусово вивезли на роботи до Німеччини. Голку та бавелки довелось там

змінити на граблі, вила, сапи та лопати – виконувати польові роботи та поратись по господарству...

Повернувшись після війни до дому, в село Веселинівка, Марія Климівна знову береться до вишивання. Тепер уже в організованій «бригаді» на чолі з її матір'ю Пріською Дем'янівною. Поступово життя входило у звичне русло. «Бригада» надомних працівниць була складовою Баришівської артілі «Текстильекспорт» з Баришівки привозили «матеріал» для роботи і забирали готові вироби. Замовлення були найрізноманітніші, для Союзу і за кордон. Але найчастіше це були замовлення на виготовлення концертних костюмів для хору ім. Г. Верьовки. Кожний виріб прагнули виготовити на рівні оригінального твору, і не соромилися підписувати їх своїми іменами. Траплялися й індивідуальні, при тому особливі, замовлення. Наприклад, сорочка – подарунок для Йосипа Бороз Тіто, тодішнього керівника Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії.

Тетяна Ващук, дочка Марії Климівни, успадкувавши мистецтво від мами та бабусі, також працювала в тому колективі. Серед іншого вона пригадує: «Виконуючи чергове замовлення на виготовлення костюмів, сорочок на зворотньому боці комірців вишивали свої прізвища».

Тетяна, як і її мати, з дитячих років опановувала родинне вже ремесло. Якось директор Київського виробничо-художнього об'єднання ім. Т. Г. Шевченка Віктор Павлович Волинець, завітавши до хати Марії Царенко, побачив юну вишивальницю за роботою – вишивкою рушника, і був настільки вражений, що особисто запросив до роботи на фабриці. Коли Тетяна прийшла на фабрику, першою її прийняла головний художник Гречановська Наталія Яківна (про неї розповідь попереду), яка доручила їй виконати роботи на складні техніки вишивки: «занизування», «вирізування», «гладь», «солов'їні вічка». І юна вишивальниця блискуче впоралася з відповідальними завданнями. Художня рада об'єднання схвалила роботу Тетяни Ващук, і майстрині довірили вишивати ексклюзивні зразки виставкових виробів. Так Тетяна Арсентіївна Ващук стала майстром –

художником вищого класу. Її роботи згодом виставлялися на Республіканських та Міжнародних виставках, експортувалися до Європи, Канади та Японії. Її досягнення були відзначені Дипломами Головного комітету вишивальниць, Дипломами виставок народного господарства УРСР та СРСР. Тетяна Ващук пропрацювала творчим майстром об'єднання 35 років, брала участь в розробці більш як тридцяти моделей ексклюзивного одягу. Творчу естафету родинної династії нещодавно підхопила Тетянина дочка Надія, яка, перейнявши у бабусі техніки вишивання, а у мами – вміння творити, стала модельєром [2].

На жаль, виробниче об'єднання, як і деякі інші державні підприємства, припинили існування. Правнуки М. К. Царенко вже не вишивають.

При житті Марія Климівна Царенко подарувала місцевій школі скатерть і рушник. Хай діти милуються. А вчителі вчать їх цінувати прекрасне, бережуть народні традиції. Раніше дівчата в селі тяглися до голки і нитки. Може, серед таких дівчат і будуть талановиті майстри.

На фото: в центрі народний майстер Марія Климівна Царенко, ліворуч від неї - її донька народний майстер Тетяна Арсентіївна Ващук, праворуч її онука Надія Барінова.

Значний внесок у розвиток української художньої вишивки Київщини пов'язаний з іменем вище згаданої Н.Я.Гречановської, яка багато років працювала головним художником Художньо-виробничого об'єднання ім. Т.Г. Шевченка (м. Київ).

Наталія Яківна Гречановська народилась 7 лютого 1926 року в селі Івахнівці Чемировецького району Хмельницької області в родині вчителів. У 1947-1953 рр. навчалась у створеному 1946 р. Державному інституті прикладного і декоративного мистецтва (нині Львівська національна академія мистецтв). З 1956 р. Наталія Яківна працює в артілі у Києві, яка згодом (1960 р.) реорганізується у Київське виробничо-художнє об'єднання ім. Т.Г.Шевченка. Відтак народні майстри, зайняті на цьому підприємстві, мали можливість спілкування з освіченою людиною, яка навчалась у кращих українських мистецтвознавців, етнографів та фольклористів (Й. Бокшая, І.Севера, Р. Сокольського, В. Монастирського, К. Звіринського, М. Федька, П.Желтовського та ін.). Наталія Яківна у своїй роботі не тільки давала практичні поради майстрині-вишивальниці щодо композиції, розташування орнаменту на полотні та виробу, техніки його виконання, але й була соєрідним «генератором» творчих ідей, в яких узагальнювався художній досвід минулих поколінь та абсорбувалися нові тенденції тогочасного мистецтва [3].

При цьому професійний художник і вчений-мистецтвознавець Наталія Яківна Гречановська не цуралась можливості навчатись у досвідчених майстринь-вишивальниць. Однією з них була і Гликерія Кузьмівна Цибульова, з якою Гречановську єднала плідна творча праця довгі роки. Результатом їх творчого союзу стали розроблені та створені основні колекції художніх виробів масового одягу кінця 50-х років ХХ століття, які ґрунтувались на традиціях українського костюма з використанням народної вишивки. Понад 30 років (з 1960-го року) Гречановська виконувала обов'язки головного художника об'єднання, яке відіграло значну роль у розвитку української художньої вишивки Київщини та всієї України.

Впродовж 60-х – 80-х років ХХ сторіччя Художньо-виробниче підприємство ім. Т. Г. Шевченка випускало вироби як серійного, так і колекційного і навіть унікального характеру – вишиті українські блузи і чоловічі сорочки, традиційні рушники та сучасний одяг з вишивкою, узорно-ткані скатерті. Під художнім керівництвом Гречановської була створена велика колекція оригінальних вишитих сорочок, жіночих блуз, рушників [7]. Серед кольорів завжди домінував червоний, кольорове «звучання» якого підсилювали чорний, іноді жовтий та синій відтінки. Невелике вкраплення чорного в середину «зірочки», і окреслення тонкою павутинкою «штапівки» поверх основного малюнку, і контур «обвидочки» навколо основного малюнку, надавали орнаменту рис стриманості та чіткості [4].

Художники та творчі майстри цього підприємства не лише зберігали, але й творчо розвивали народні традиції. Для цього на підприємстві була створена художньо-експериментальна лабораторія, в якій розроблялись нові орнаментальні композиції виразником нових сучасних тенденцій розвитку вишивального мистецтва (рушники, скатерки з серветками, декоративні наволочки, доріжки тощо) [6]. Асортимент виробів для прикрашання побутового інтер'єру характеризувався полегшенням орнаментальної композиції, виразним її своєрідної осучасненості [3].

Художники та конструктори згаданої лабораторії не тільки займались особистою творчою працею, пошуком нових форм та візерунків, але й вели постійну кропітку роботу із віднайдення, збирання та збереження зразків старовинної вишивки, їх вивчення та творчого переосмислення, можливостей застосування в нових умовах.

Відтак багатовіковий досвід народного ремесла та велике мистецтво народних майстрів органічно поєднувались у високохудожніх виробах. Широке визнання здобули роботи талановитих творчих майстринь-вишивальниць, які працювали у Виробничо-художньому об'єднанні.

Художня продукція Київського виробничо-художнього об'єднання регулярно експонувалась на республіканських, міжнародних виставках, де

нагороджувалась медалями та дипломами, експортувалась до США, Канади, Японії. Про потужність цього підприємства свідчить кількість зайнятих на ньому робітників – близько 2 тис. осіб [1].

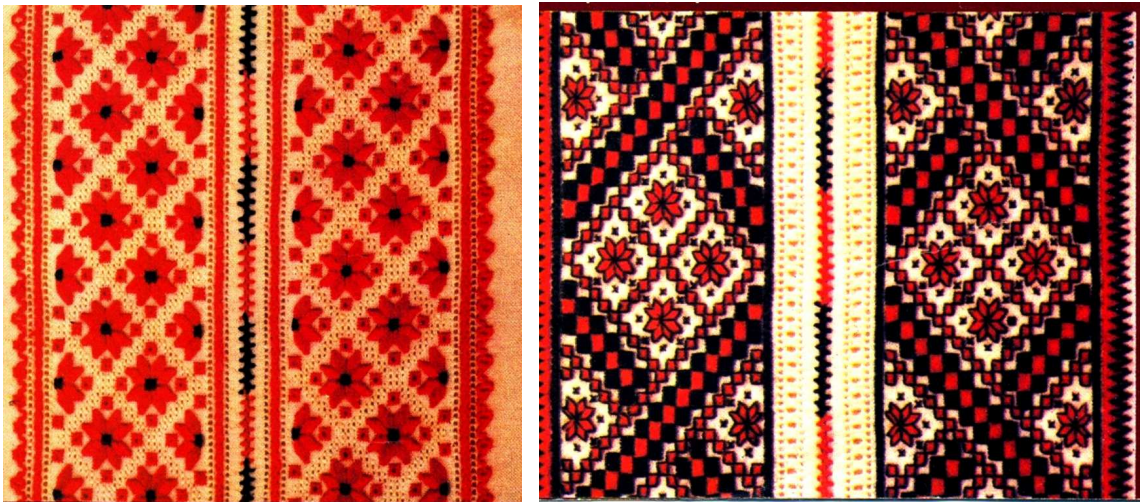
Творчі майстри та художники Київщини під керівництвом Гречановської здійснили вагомий внесок у розвиток національної художньої культури та естетичного виховання населення України на кращих зразках традиційного мистецтва вишивання. У 1991 році, у 65-річному віці Гречановська пішла на пенсію. У 2006 році тихо, без уваги збоку держави та мистецьких кіл, Наталія Яківна відсвяткувала свій вісімдесятий ювілей. Все своє життя вона присвятила глибокому проникненню в образно-естетичну стихію народного мистецтва, принципи побудови українського костюма, логіку та смисли орнаменту народної вишивки, застосування її в створенні різноманітних виробів жіночого, чоловічого й дитячого вбрання [3].

Помітний внесок в загальнонародну скарбницю українського мистецтва вишивання зробили й інші майстрині, які працювали на Київському підприємстві. В їх числі Любов Гординна, яка вдосконалила традиційну техніку «занизування», Раїса Горбач, котра по-новому осмислила техніку «набірування», та багато інших, в чій творчості техніка вишивання набула домінуючого художнього засобу.

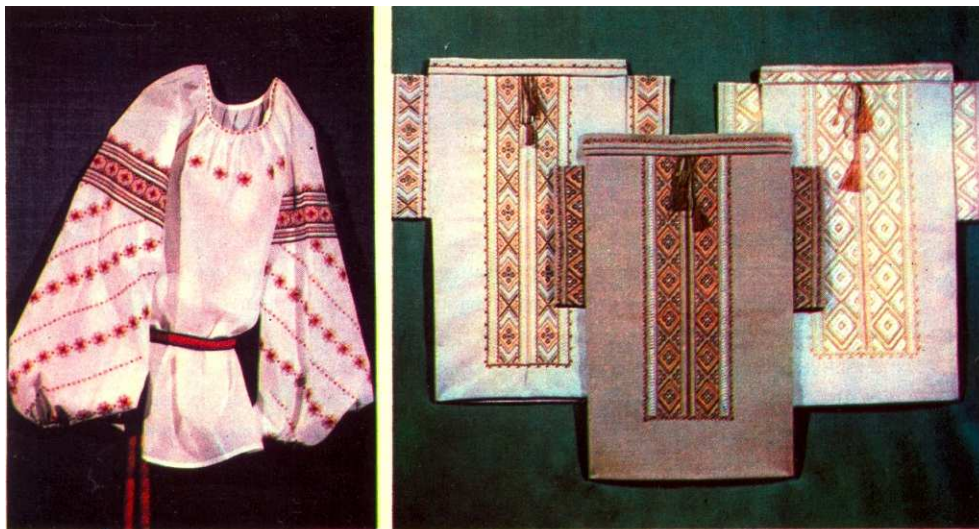
Після розпаду СРСР, внаслідок загальнодержавної економічної кризи в Україні, відбулось згортання переважної більшості художніх виробництв: вони не витримали ринкової конкуренції. Не стало винятком і Виробничо-художнє об'єднання імені Т.Г.Шевченка, яке з 2004 року перестало існувати як центр підтримки та розвитку традиційного українського мистецтва вишивання. Багаторічні надбання Об'єднання були назавжди втрачені, створені за багато років художні колекції одягу та предметів побуту – розпродані за безцінь, рисунки, відшивки – здані в макулатуру чи викинуті на смітник, обладнання – здано на металобрухт, досвідченні працівники – відправлені на пенсію чи у службу для працевлаштування, цехи які

знаходились у філіях Київській області, – продані а у Києві – перепрофільовані під приміщення для банків, складів, офісів чи магазинів.

Багато висококваліфікованих фахівців – художників, конструкторів, майстрів, робітниць-вишивальниць та ткачих втратили роботу, а разом з цим утворилась лакуна, розрив у тяглій національній традиції. В країні ніби заново появляються невеличкі приватні підприємства, дуже схожі на дореволюційні артілі, в яких на невисокому художньому рівні виробляють вишивані вироби, бо люди, що працюють на цих підприємствах, не мають належної кваліфікації. Нажаль, втрачена і мережа торгових підприємств для вільного придбання речей народної творчості. Відтак майбутнє художніх промислів України перебуває під реальною загрозою. Тим важливіше сьогодні оприлюднювати нетлінні скарби народного мистецтва, оповідати про унікальний досві майстрів як далекого, так і зовсім ще близького минулого.

*Рис.1. 2. Художник та вишивка Г.К. Цибульової:
сорочки чоловічі (фрагменти, льон, ручна вишивка)*

*Рис. 3.4. Художник Н.Я. Гречановська, вишивка Т.А. Ващук:
сорочки жіночі та чоловічі*

ЛІТЕРАТУРА.

1. Архив Укрхудожпром. Каталог народного одягу лівобережної України 1983. – 56 с.
2. Бесіда з Т.А. Ващук. Особистий архів автора.
3. Бесіда з Н. Я. Гречановською Особистий архів автора.
4. Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка / Т.В. Кара-Васильєва, А.Д. Чорноморець. – К.: Либідь, 2002. – 160 с.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська сорочка (Таємниці чарівної нитки): [альбом] / Т. В. Кара-Васильєва. – К. : Мистецтво, 1982. – 146 с.
6. Лащук Ю.П. Народне мистецтво етнографія / Ю.П. Лащук Вишивальниця Гликерія Цибульова. К.: 1984. – 85с.
7. Українська вишивка: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнського семінару-практикуму, 19-20 квіт. 2002 р., м. Черкаси / Національна спілка майстрів народного мистецтва України — Черкаси, 2002. — 40с.
8. Довершена майстерність [Електронний ресурс] // Назва з титул. екрану. – Режим доступу журн.: <http://www.vushuvanka.pl.ua/index.php>.